

Renata Suchenek

(Gdynia)

**PRASA I FILM II RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
WOBEC HANDLU BIAŁYMI NIEWOLNICAMI**

Abstract

The article discusses, from a historical perspective, the role that the press and film played in the 2nd Republic of Poland (1918-1939) in the fight against slave trade.

Key words

human trafficking, film, press

Walka z handlem białymi¹ niewolnicami² była prowadzona przez państwa europejskie pod koniec XIX w. i w początkowych latach XX w. Pod koniec XIX wieku – w 1899 r. w Londynie miał miejsce międzynarodowy kongres „w sprawie handlu żywym towarem (*White slave traffic*)”³. Z początkiem XX w. nastąpiło podpisanie dwóch wiążących dokumentów, mających na celu zwalczanie „Handlu białymi”, czyli – Międzynarodowego Porozumienia z 18 maja 1904 r. i Międzynarodowej Konwencji z dn. 4 maja 1910 r.⁴ Z kolei Konwencja Genewska, zwołana w 1910 r., zobowiązywała państwa do nakładania kar na sprawcę dopuszczającego się zatrzymania kobiety w domu publicznym wbrew jej woli lub „uprowadzającego ją w celach zaspokojenia cudzych namiętności”⁵. W 11 lat później odbyła się Międzynarodowa Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi w Genewie „na wezwanie Rady Ligi Narodów w czasie od 30 czerwca do 5 lipca 1921 r.”⁶ W wyniku jej obrad delegaci z 34 państw uchwalili nową Konwencję, zgodnie z którą wprowadzono karę za handel dziećmi obojga płci oraz rozciągnięto pojęcie handlu żywym towarem „i na kobiety innych ras, nie tylko białej”⁷. Postanowienia tej Konwencji, podpisanej w Genewie 30 września 1921 r., były ratyfi-

¹ Zwrot „handel białymi” był stosowany na określenie kobiet będących ofiarami handlarzy żywym towarem w początkach XX w. Potwierdzają to zapisy w dokumentach o charakterze międzynarodowym, np.: Międzynarodowe Porozumienie z dn. 18 maja 1904 r. czy Międzynarodowa Konwencja z dn. 4 maja 1910 r. Zob. Oświadczenie Rządowe z dn. 8 września 1922 r., w którym zastosowano zwrot „Handlu białymi” (Dz. U. 1922, nr 87, poz. 783, s. 1485), Międzynarodowa Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisana w Genewie dn. 30 września 1921 r. (Dz. U. 1925, nr 125, poz. 893, s. 1707).

² „Niewolnica” oznacza osobę, która „nie jest wolna, przynależy do innej osoby i musi dla niej pracować”. Zob. pierwsza definicja rzeczownika „niewolnik” w: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, 1, Warszawa 2000, s. 1024. Zwrot „białe niewolnice” był stosowany w prasie i filmie lat 20. i 30. XX w. Zob. przykładowy tytuł: „Białe niewolnice” występujący jako artykuł (*Ilustrowany Wielkopoleńca*, 3, 6 stycznia 1925 r.) lub jako film (Pismo, 20 grudnia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, *Propaganda akcji walki z nierządem* (wystawy, odczyty, filmy, wydawnictwa). Wykaz korespondencji 1925-1929)).

³ J. Macko, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografia ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, Warszawa 1927, s. 353.

⁴ Oświadczenie Rządowe z dn. 8 września 1922 r. w przedmiocie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Międzynarodowego Porozumienia z dn. 18 maja 1904 roku i do Międzynarodowej Konwencji z dn. 4 maja 1910 roku, podpisanych w Paryżu, dotyczących zwalczania handlu żywym towarem, Dz. U. 1922, nr 87, poz. 783. Na temat ustawodawstwa międzynarodowego, współpracy czynników społecznych z rządowymi, zorganizowania dwóch konferencji dyplomatycznych staraniem Międzynarodowego Biura Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi w 1904 r. i 1910 r., zob. H. Siemieńska, *Stan walki z nierządem*, Warszawa 1933, s. 9.

⁵ J. Macko, *Prostytucja*, s. 160.

⁶ Dz. U. 1925, nr 125, poz. 893.

⁷ H. Siemieńska, *Stan walki z nierządem*, s. 10.

kowe przez poszczególne państwa. W latach 1921-1937⁸ przystąpiły do niej – przykładowo – Francja⁹, Finlandia¹⁰ (1926), Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców¹¹ (1929), Luxemburg¹², Syria i Liban¹³ (1930) itd. Kolejna konwencja o charakterze międzynarodowym „dotycząca zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi”¹⁴ podpisana została w Genewie 11 października 1933 r. Wśród jej postanowień można wymienić pierwsze, w którym określano przestępce w zakresie handlu żywym towarem jako

każdego, kto dla zaspokojenia namiętności innych osób werbuje, wprowadza lub uwodzi kobietę lub dziewczynę pełnoletnią, nawet za jej zgodą, mając przy tym na celu przeznaczenie jej do uprawiania nierządu w innym kraju¹⁵.

Wśród działań na rzecz walki z handlem białymi niewolnicami można wymienić inicjatywę Ligi Narodów, której celem było przeprowadzenie ankiety badającej faktyczny stan prostytucji i towarzyszącego jej handlu żywym towarem w świecie (w latach 30. XX w.). W dniach 2-3 maja 1935 r. Komitet do Spraw Handlu Kobietami i Dziećmi na XIV sesji „rozważał raport wstępny w sprawie rehabilitacji kobiet, które uprawiały prostytucję”¹⁶. W 1936 r. Sekretariat Ligi Narodów wydał dokument na temat wyników przeprowadzonej ankiety wśród państw świata w sprawie metod rehabilitacji dorosłych prostytutek. W sprawozdaniu Sekretariatu omówiono stan prawny regulujący prostytucję, udział instytucji społecznych w akcji pomocy kobietom pragnącym porzucić prostytucję, zaś w krajach posiadających domy publiczne – zapobieganie przetrzymywaniu prostytutek w domach publicznych itp.¹⁷

⁸ Ratyfikowanie i podpisywanie Konwencji z 30 września 1921 r. następowało również po II wojnie światowej. Przykładowo w 1948 r. Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka przystąpiła do tej Konwencji, zob. Dz. U. 1948, nr 40, poz. 296, a Filipiny w 1955 r., zob. Dz. U. 1955, nr 17, poz. 104.

⁹ Dz. U. 1926, nr 84, poz. 476.

¹⁰ Dz. U. 1926, nr 106, poz. 627.

¹¹ Dz. U. 1929, nr 66, poz. 514.

¹² Dz. U. 1930, nr 21, poz. 184.

¹³ Dz. U. 1930, nr 58, poz. 472.

¹⁴ Dz. U. 1938, nr 7, poz. 37.

¹⁵ Art. 1. Konwencji Międzynarodowej dotyczącej zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi, Dz. U. 1938, nr 7, poz. 37.

¹⁶ Liga Narodów. Komitet do spraw Handlu Kobietami i Dziećmi, dn. 1 czerwca 1935 r., AAN, MOS w Warszawie, sygn. 186, Rehabilitacja prostytutek. Ankieta Ligi Narodów 1935.

¹⁷ Sprawozdanie Sekretariatu Ligi Narodów o wynikach ankiety w sprawie metod rehabilitacji dorosłych prostytutek (Wyciąg ze sprawozdania Sekretariatu Ligi Narodów – dokument C.T.F.E. 679 1936 r.), Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 10910, Wydział Pracy i Opieki Społecznej 1937-1939.

Na terenach polskich handel ludźmi¹⁸, będący formą niewolnictwa, również był odnotowywany. Świadczenia bogacenia się handlarzy ludźmi kosztem niewinnych dziewcząt (szczególnie w latach zaborów) potwierdzają opisy zdarzeń utrwalone w dokumentach i opracowaniach z początku XX wieku. Tekst¹⁹ z początku XIX w. pt. „Nożowcy, prostytutcy i rząd carski”, podpisany przez Warszawski Komitet Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy, także potwierdza ten fakt. Zapisano w nim m.in.:

oto masa robotnicza rozbijała domy rozpusty i w krwawy sposób rozprawiła się z alfonsami, handlarzami dziewcząt, złodziejami, (...) policja dzieli się łupem z szajkami złodziei, sutenerów i handlarzy mięsem ludzkim. (...) ludność Warszawy oddana była przez władze na łup rzeźmieszków, sutenerów i handlarzy kobiet²⁰.

We fragmencie książki „O prostytutce i handlu kobietami” z początku XX w. odnotowano z kolei:

handel odbywa się międzynarodowo, a handlarze znajdują się w porozumieniu z sobą. W obecnych czasach handel ten znajduje się „w rozkwicie”. Eksport ten jest wygodniejszy, im biedniejszy kraj. Dlatego też wywóz towaru żywego odbywa się głównie z prowincji polskich Rosyi, Austrii i Prus (...). U nas handel kwitnie. Rocznie wywożą z Królestwa do 10,000 kobiet zagranicę, w tej liczbie dużo żydówek. Dawniej Warszawa była jednym z głównych rynków świata dla żywego towaru (...). Teraz (...) handel ten znacznie się zmniejszył i przeniósł w części do Wilna²¹.

Handlarze kobiet i dzieci, tworzący swego rodzaju misterną organizację o charakterze międzynarodowym, zarówno w XIX w., jak i w początkach XX w. pojawiali się w większych miastach europejskich (w Polsce były to początkowo: Warszawa, Wilno, Łódź), a także w miastach zamorskich. Przemieszczali się do różnych państw w poszukiwaniu przede wszystkim biednych dziewcząt, zazwyczaj osieroconych córek (np. prostytutek, pijaków²²),

¹⁸ Sam handel żywym towarem w historii powszechnej łączy się z pojawieniem się prostytutki, zatem za Józefem Macką można powiedzieć, że odkąd istniała prostytutka, odtąd „datuje się wymiana dziewcząt publicznych pomiędzy domami publicznymi w kraju i zagranicą (...)”. Handel zaś kobietami jako ostatni etap niewolnictwa „był do wieku XIX zajęciem bardzo intratnym i niekolidującym ani z sumieniem społecznym ani z prawem importujących lub eksportujących krajów”. Zob. J. Macko, *Prostytucja*, s. 346.

¹⁹ Tytuły, cytaty będą podawane zgodnie z pisownią obowiązującą w poszczególnych okresach (np. w czasach zaborów, w okresie międzywojennym).

²⁰ *Nożowcy, prostytutcy i rząd carski*, Warszawa, maj 1905 [online]. Polona [dostęp: 2013-12-30]. Dostępny w Internecie: <polona.pl/item/4315672/0/>.

²¹ A. Wróblewski, *O prostytutce i handlu kobietami*, Warszawa 1909, s. 6, 14.

²² Por. *ibidem*, s. 17.

by móc oferować im pracę zagranicą. Podszycali się pod kupców, handlowców, fabrykantów, rzemieślników, artystów albo udawali właścicieli ziemskich, oferowali się jako kandydaci na męża itp.²³ Najczęściej handlarzami białych niewolnic byli Żydzi²⁴, obok Niemców, Rosjan, Polaków²⁵.

Od momentu ukonstytuowania się II Rzeczypospolitej Polskiej władze polskie włączyły się do walki z handlem żywym towarem²⁶. 12 stycznia 1921 r. Polska przystąpiła do Międzynarodowej Konwencji z 4 maja 1910 r., dotyczącej handlu żywym towarem²⁷. 13 lutego 1924 r. nastąpiła ratyfikacja Konwencji Międzynarodowej dotyczącej zwalczania handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie 30 września 1921 r. przez prezydenta II RP – Stanisława Wojciechowskiego²⁸. Sejm II RP 5 lutego 1924 r., czyli przed podpisaniem ustawy z dnia 13 lutego 1924 r., wysunął m.in. żądania szybkiego „przedłożenia projektu jednolitej ustawy karnej, co do zwalczania handlu kobietami i dziećmi, zgodnie z zasadami, zawartymi w konwencjach genewskich z lat 1910 i 1921 r.”²⁹; udzielenia możliwości Polskiemu Komitetowi do Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, zorganizowania misji dworcowych³⁰. Senat II RP 13 lutego 1924 r. wzywał rząd m.in. „do wyszukania środków na przyjęcie z pomocą instytucjom, opiekującym się kobietami i dziećmi”³¹. W celu prowadzenia wielopłaszczyznowych działań na rzecz zwalczania handlu kobietami i dziećmi został powołany Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi z inicjatywy Witolda Chodźki (reprezentującego Polskę w Lidze Narodów). Komitet³² ten powstał na wniosek Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, ze wsparciem instytucji, takich jak: Towarzystwo Euge-

²³ Por. ibidem, s. 14.

²⁴ Ibidem, s. 18

²⁵ Na temat handlu żywym towarem zob. więcej w Polsce w XIX w. i na początku XX w. ibidem; J. Macko, *Prostytucja*; P. Gołdyn, *Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytutką w Polsce (1918-1939)*, Kalisz 2013.

²⁶ Obok walki z handlem kobietami i dziećmi w II RP prowadzono działania mające na celu rozwiązywanie problemów związanych z nierządem i prowadzeniem profilaktyki oraz leczeniem chorób wenerycznych. Zob. wstęp do: P. Grata, *Walka z nierządem w polityce państwa polskiego w latach 1918-1939*, [w:] M. Rodak (red.), *Metamorfozy Społeczne*, 6, Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa 2013, s. 253. Por. R. Suchenek, *Nierząd w województwie poznańskim w latach 1918-1939*, Poznań 2013.

²⁷ Dz. U. 1922, nr 87, poz. 783, s. 1494.

²⁸ Dz. U. 1924, nr 20, poz. 211.

²⁹ J. Macko, *Prostytucja*, s. 367.

³⁰ Por. ibidem, s. 367.

³¹ Zob. pozostałe żądania sejmu i senatu w: ibidem, s. 367.

³² W niniejszym artykule zamiast posługiwać się pełną nazwą, czyli Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, będą stosować zamiennie: Komitet.

niczne, towarzystwa ochrony kobiet – katolickiego, protestanckiego i żydowskiego, oraz przedstawiciele rządu – ministerstw: Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Urzędu Emigracyjnego itd.³³

Komitet w ramach swych kompetencji starał się ustalać miejsca angażu młodych kobiet, które były wywożone za granicę do teatrów, cyrków, kabaletów i innych podejrzanych miejsc³⁴, a nade wszystko przeciwdziałał handlowi żywym towarem, co potwierdzają m.in. korespondencja pomiędzy Konsulatem Generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu a prezesem Komitetu³⁵, pomiędzy Poselstwem Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro a Komitetem³⁶ itp. W samym zarządzie Komitetu dokonano reorganizacji (w 1924 r.), by jeszcze lepiej służyć ofiarom handlu żywym towarem. W tym celu powołano sekcje: misji dworcowych, organizacyjną, emigracyjną, propagandy i pracy, zwalczania nierządu i pornografii oraz finansową³⁷. Poszczególne sekcje miały odpowiadać za wspieranie w sposób bezpośredni kobiet, dziewczyn już znajdujących w sidłach handlarzy. Odpowiedzialne były również za prowadzenie akcji uświadamiających. Nadto zaczęto organizować sieć oddziałów prowincjonalnych Komitetu, które miały zwalczać przejawy handlu żywym towarem, chronić emigrantki itp.³⁸ Komitet, po konsultacjach z ekspertami w zakresie porządku publicznego – przedstawicielami Policji Państwowej, Urzędów Sanitarno-Obyczajowych, czy też Urzędów Śledczych, wysunął w listopadzie 1924 r. wniosek z propozycją stworzenia oddziału policji kobiecej „w celu walki z handlem kobietami i dziećmi oraz z całym kompleksem zjawisk objętych zwykle ogólnym mianem nierządu”³⁹, czym wpłynął w sposób bezpośredni na podniesienie stanu bezpieczeństwa kobiet narażonych na potencjalne stanie się „białą niewolnicą”.

Decyzje o charakterze międzynarodowym, znajdujące odzwierciedlenie w dostosowaniu prawa II RP w sprawie walki z handlem żywym towarem, jak również te podejmowane w trosce o los kobiet upadłych z winy handlarzy

³³ J. Macko, *Prostytucja*, s. 369-370.

³⁴ *Ibidem*, s. 370.

³⁵ Pismo z dn. 28 stycznia 1933 r., AAN, MOS, sygn. 201, Współpraca polskich placówek dyplomatycznych zagranicą w sprawie poszukiwań handlarzy żywym towarem. Korespondencja 1926, 1933.

³⁶ Pismo w sprawie informacji o handlu kobietami i dziećmi z dn. 13 kwietnia 1933 r., AAN, MOS, sygn. 201, Współpraca polskich placówek dyplomatycznych zagranicą w sprawie poszukiwań handlarzy żywym towarem. Korespondencja 1926, 1933.

³⁷ *Ibidem*. Por. sekcje wymienione w: J. Macko, *Prostytucja*, s. 370.

³⁸ Por. J. Macko, *Prostytucja*, s. 370-371.

³⁹ S. Paleolog, O policji kobiecej w zastosowaniu do walki z nierządem, *Gazeta Policji Państwowej „Na Posterunku”* 30, 28 lipca 1928 r., s. (1-2), 465-466.

żywym towarem, stanowiły rezultat prac nie tylko jednostki nadrzędnej – Komitetu Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, ale i oddziałów tego Komitetu działających w miastach polskich oraz organów bezpieczeństwa publicznego. Na terenach poszczególnych polskich miejscowości, narażonych na działania handlarzy kobietami i dziećmi, ofiarnie pracowali: policjanci⁴⁰ (we wszystkich miastach w Polsce) i policjantki (w Warszawie, Łodzi, Wilnie, we Lwowie, w Poznaniu, Krakowie, Lublinie, Kaliszu, Włocławku), panie z misji dworcowych (np. w Warszawie, we Lwowie, w Poznaniu, Bydgoszczy, Częstochowie, Grodnie, Grudziądzu, Krakowie, Lublinie, Stanisławowie), panie z towarzystw ochrony kobiet (katolickiego, protestanckiego i żydowskiego), siostry zakonne prowadzące domy dla upadłych dziewcząt (np. Dom Pasterek w Winiarach pod Poznaniem) itp. Organizacje społeczne, państwowe, charytatywne II RP angażowały się w ratowanie kobiet, dziewcząt, kierując się nie tylko literą prawa, ale również zasadami etyki, szczytnymi ideałami. Ich przedsięwzięcia oparte były na nowoczesnych rozwiązaniach (jak na tamte czasy). W walce z handlem białymi kobietami wykorzystywano wiedzę w zakresie psychologii, jak również kryminalistyki. Wśród przedsięwzięć o charakterze profilaktycznym można wymienić: przeprowadzanie pogadek uświadamiających, rozmów z potencjalnymi ofiarami handlu ludźmi, rozdawanie ulotek informacyjnych⁴¹, broszur propagandowych (np. „Pani Balbina i Spółka” E. Czapińskiego⁴²).

Wszystkie działania na rzecz ochrony przed zhańbieniem kobiet i dzieci w okresie dwudziestolecia międzywojennego (w Polsce i w innych częściach świata) były wspierane chwytami propagandowymi z wykorzystaniem środków materialnych, takich jak: ulotki, plakaty⁴³, książki, artykuły zamieszczone

⁴⁰ Pismo do władz policyjnych od Starostwa w Środzie, w którym polecano rozciągnąć nadzór nad zamieszkałymi w obrębie obwołu osobami podejrzanymi „o uprawianie przestępczego procederu handlu żywym towarem i sutenerstwa”. Pismo z 22 czerwca 1923 r., Archiwum Państwowe w Poznaniu, Starostwo powiatowe Środa, sygn. 542, Policja przyzwoitości i zwalczanie nierzędu.

⁴¹ Ulotki rozdawane zazwyczaj na dworcach kolejowych przez policjantki lub pracowników misji dworcowej zawierały informacje nt. miejsc w kraju i poza jego granicami, w których zagubiona (uprowadzona) dziewczyna może znaleźć pomoc (przede wszystkim na terenie Misji Dworcowych). Zob. przykładowa ulotka, w: Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, sygn. OA-X-661, Akta misji dworcowej.

⁴² Pismo z dn. 22 października 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nierzędem.

⁴³ Np. plakat podpisany przez Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, w którego treści adresowanej do kobiet udających się na emigrację zapisano m.in. „Handlarze kobietami i dziećmi przez obłudną uprzejmość, kłamliwe obietnice starają się pozyskać Wasze zaufanie, aby potem zepchnąć Was na drogę hańby. Władze Państwowe stosują energiczne środki dla zwalczania handlu kobietami i dziećmi. Niezależnie od tego kobiety muszą strzec się same”, Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Golubia, sygn. 553, Zwalczanie bezrobocia; pomoc socjalna; prace sezonowe – okólniki zarządzenia 1927-1934.

w czasopiśmie, w tym środki medialne – audycje, filmy: naukowe (oświatowe), fabularne itp. Wybór materiałów propagandowych był dostosowany do osób, do których docierali przedstawiciele Komitetu, Policji, opieki społecznej, towarzystw itp. – ze swymi wystąpieniami. Mogły one przybierać formę pogadanki pouczająco-napominających, prelekcji, odczytów, czy też odczytów połączonych z wybranymi fragmentami filmów, co potwierdza przykładowy odczyt dra Leona Wernica pt. „Walka z Handlem Kobietami i Dziećmi” „wraz z pokazami świetlnymi”, który miał miejsce w 8 i 9 marca 1926 r.⁴⁴

Ostatni, wyżej wymieniony środek, przynależący do środków propagandy, czyli film – jako najnowszy sposób docierania do rzesz kobiet i dzieci zagrożonych ze strony handlarzy żywym towarem – pełnił, można powiedzieć, podwójną rolę. Pokazywał niebezpieczeństwa, jakie czekają na ufne, biedne dziewczęta, które szukają pracy, los, jaki może spotkać te kobiety, które marzą o sławie, życiu w dobrobycie itp. Stanowił zapis życia codziennego w czasach nędzy, bezrobocia, czyhanie na dziewczęta bez pracy i środków do życia przez handlarzy ludźmi, którzy mamili te ostatnie nadzieją na lepszy byt. Odsłaniał mechanizmy rządzące postępowaniami handlarzy białymi kobietami i nie tylko. Pokazywał relacje, jakie zachodziły pomiędzy handlarzami żywym towarem, które przypominały wręcz mafijne zależności. Niektóre zapisy filmowe z lat 20. i 30. XX w. można traktować jako świadectwa handlu ludźmi. Po odarciu ich z fikcji, mogą one z kolei stanowić źródło historyczne.

Drugim źródłem wiedzy na temat społecznych reakcji wobec handlu białymi kobietami była prasa okresu dwudziestolecia międzywojennego. Na jej łamach starano się edukować poszczególne grupy społeczne. Przekazywano informacje dotyczące przede wszystkim samego zjawiska handlu ludźmi na skalę światową, procedur stosowanych w celu zapobiegania mu. Publikowano w czasopiśmie wypowiedzi osób zaangażowanych w walkę z tym zjawiskiem, a reprezentujących Polskę np. w Lidze Narodów. Opisywano w dziennikach, tygodnikach itp. na bieżąco przykłady ofiar handlu żywym towarem oraz sprawców nieszczęść ofiar w Polsce i na świecie, odnotowywano odszukane, zidentyfikowane osoby, uchodzące za porwane przez handlarzy, a ujęte przez policję.

Z punktu widzenia historii, cenne są wszelkie pozostałości dokumentujące zjawiska psychofizyczne i społeczne stanowiące wytwór pracy ludzkiej, a za-

⁴⁴ Pismo do Magistratu miasta st. Warszawy z marca 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki.

razem będące odbiciem rozwoju życia społeczeństwa. Zaliczyć do nich można m.in. wymienione wytwory kultury początku XX w.: film, audycje radiowe, czasopisma. Uznaje się je za źródła historyczne⁴⁵. Przedmiotem niniejszego artykułu jest przybliżenie, z punktu widzenia historii społecznej, roli, jaką prasa i film pełniły w walce z handlem żywym towarem w latach 1918-1939 w Rzeczypospolitej Polskiej.

PRASA ORĘŻEM WALKI Z HANDLEM ŻYWYM TOWAREM

Prasa jako ogół czasopism (i dzienników), wychodzących w danym czasie w danym kraju⁴⁶, w latach 1918-1939 wypełniała stałą lukę informacyjną (medialną)⁴⁷ w II RP. Z racji rozwoju prasy jako medium, pojawiały się na rynku wydawniczym coraz to nowe tytuły czasopism, wychodzących w różnych miastach Polski. Niewątpliwie obecność różnorodnej prasy na rynku wydawniczym w znaczący sposób wpływała na komunikację społeczną i na potrzebę zaspakajania gustów czytelnicych oraz, co wydaje się istotne z punktu widzenia historii, pozwalała na relacjonowanie zdarzeń, wypadków, informacji z zakresu historii miasta (pod względem obyczajowo-społecznym, politycznym, gospodarczym itp.) regionu, Polski, świata.

Oprócz *stricte* informacyjnych zapisów, właściwych dla dzienników, rubryk zawierających komunikaty, jak np. „Handlarz żywym towarem”⁴⁸, w czasopismach pojawiały się artykuły czy wypowiedzi osób z życia społeczno-politycznego na tematy oscylujące wokół zjawiska handlu ludźmi. Specja-

⁴⁵ G. Labuda, Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych z Posłowiem, Poznań 2010, s. 44. Zob. również definicję źródła za Jerzym Topolskim, który pisał, że źródłem może być „wszystko”, skąd historyk czerpnie (czy może czerpać) informacje o przeszłości: idem, Korzystanie ze źródeł literackich w badaniu historycznym, [w:] Z. Stefanowska, J. Sławiński (red.), Dzieło literackie jako źródło historyczne, Warszawa 1978, s. 21.

⁴⁶ Por. Prasa [online]. W. Doroszewski (red.), Słownik języka polskiego [dostęp: 2015-04-11]. Dostępny w Internecie: <<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/prasa>>.

⁴⁷ W porównaniu do obiegu informacyjnego, jakim charakteryzowały się końcowe lata XX w. i początek XXI w., którym kiedy to oprócz tradycyjnych źródeł informacji, czyli prasy, radia, telewizji, filmów o charakterze dokumentalnym pojawił się Internet, w okresie dwudziestolecia międzywojennego do obiegu medialnego zaliczyć można prasę i rozwijające się radio. Czasopiśmiennictwo było przede wszystkim źródłem informacji. Stanowiło źródło wiedzy o świecie (świadcstwo) zarówno pośrednie, jak i bezpośrednie (wywiady, relacje świadków zdarzeń). Zob. nt. bezpośredniości świadectwa w poznaniu historycznym: W. Wrzosek, Historyczne powody wyróżnionej roli bezpośredniego świadka w poznaniu i badaniu historycznym (i pamięci zbiorowej), [w:] J. Pisulińska, P. Sierzęga, L. Zaskilniak (red.), Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku, Rzeszów 2008, s. 22.

⁴⁸ Komunikat Biura Prasowego dla Spraw Kobięcych, Bluszcz 19, 9 maja 1925 r., s. 4.

listyczne pisma, takie jak „Kino dla Wszystkich”, „Na Posterunku”, „Tajny Detektyw”, czy czasopisma dla kobiet „Bluszcz”, „Kobieta Współczesna”, albo gazety codzienne, tygodniki – podawały do publicznej wiadomości komunikaty na temat handlu żywym towarem. Informowały o niebezpiecznych handlarzach ludźmi (szczególnie „Tajny Detektyw”). Na ich łamach ukazywały się artykuły poświęcone nierządowi, handlowi żywym towarem, jak również zapisy rozmów z ekspertami, np. komisarzem Policji Państwowej, a także zapisy z sądów⁴⁹ – poparte powołaniem się na literę prawa (zazwyczaj Kodeks karny). W pismach takich jak „Kino” czy „Kino dla Wszystkich” zapowiadano i poddawano ocenie filmy, które odnosiły się do zagadnień związanych z walką z handlem ludźmi. Przykładowo, w tekście zapowiedzi pt. „Nowy film polski «Szlakiem hańby»” w następujący sposób zaznaczono problem handlu ludźmi:

Film ten, budzący zrozumiałe zainteresowanie całego społeczeństwa polskiego, spełni niewątpliwie swą zaszczytną rolę, demonstrując jedną z największych ohyd ludzkości⁵⁰.

Z kolei w recenzji filmu nakręconego przez Alfreda Niemirskiego napisano:

Film „Szlakiem Hańby” (...) demonstruje naocznie, w szeregu mocnych, przeraźliwych scen, w jaki sposób plugawe pająki nierządu potrafią omotać nieszczęśliwe ofiary: młode, przystojne dziewczuchy chłopskie biorą na lep urodzajnej ziemi, rozdawanej kolonistom w Am. Południowej; dziewczęta ze sfer inteligencji i mieszczaństwa – skłaniają do wyjazdu pod pozorem fikcyjnej wytwórni⁵¹.

Teksty publicystyczne, zapisy prasowe prezentujące handel ludźmi, walkę z tym zjawiskiem, środki zaradcze w postaci działań społeczno-prawnych okresu dwudziestolecia międzywojennego, stanowią przykłady źródeł historycznych. Pozwalają wskazać rolę prasy na rzecz uświadomienia społecznego w zakresie walki z handlem kobietami i dziećmi. Wypowiedzi prasowe utrwaliły zaangażowanie społeczne, polityczne, państwowe w walce z handlem ludźmi poszczególnych osób, grup społecznych, jednostek państwowych. Odtworzyły przebieg prowadzonych działań na rzecz zapobiegania wykorzystywania bezbronnych kobiet i dzieci.

⁴⁹ Sąd przeciw nierządowi, Ilustrowany Wielkopoleń 7, 17-19 grudnia 1924 r., s. 3.

⁵⁰ Kino dla Wszystkich 95, 15 sierpnia 1929 r., s. 18.

⁵¹ A.K., Niedośzłe gwiazdy w deptane w błoto. Przed czym ostrzega „Szlakiem Hańby”, Kino dla Wszystkich 101, 15 listopada 1929 r., s. 10.

Oddziaływaniu na społeczne postrzeganie istoty nierządu i ofiar tego zjawiska służyły artykuły takie, jak dla przykładu, „Bez obłudy”⁵², „Precz z nierządem”⁵³, „Białe niewolnice”⁵⁴, „Repatriacja prostytutek”⁵⁵, „Jak handlują kobietami i dziećmi na Wschodzie?”⁵⁶, „Handlarz «żywym towarem» wyzykskał 17-letnią dziewczynę, szantażując ją”⁵⁷. Wskazywano w nich na aspekty obyczajowo-społeczne nierządu, handlu kobietami i dziećmi:

Do walki z nierządem stawać musi wszystko, co uczciwe w Polsce (...). Walka z nierządem, to walka o honor i godność kobiety Polki – to walka o przyszłość Polski!⁵⁸;

90% prostytutek rekrutuje się z dzieci nieślubnych, opuszczonych, pozostających bez opieki rodzicielskiej. Ulica wychowała te bezdomne istoty i ulica je przyjęła jako żer namiętności męskich. W zaraniu ich życia czeka na nie występny handlarz żywym towarem, stręczyciel i sutener. I giną setki, tysiące, miliony w odmętach życia, stracone dla ludzkości, martwe dusze, skazane na wieczną śmierć!⁵⁹.

Informowano, w jakich miejscach i przy jakich okolicznościach można stać się ofiarą handlarzy żywym towarem, co m.in. zostało przedstawione w tekście „Białe niewolnice”:

Szukając źródeł tego zjawiska, dowiedziałem się, iż w naszym urzędzie emigracyjnym jest wydział zamorski, na którego czele stoi żydówka. (...) ten wydział zamorski tak jest obstawiony, nic tedy dziwnego, że pod płaszczkiem wychodźstwa przemycą się dziewczęta do domów rozpusty⁶⁰.

Podawano konkretne przykłady: „Handlarze żywym towarem grasują na Pomorzu. Porwanie dziewczyny na Kaszubach”, w których przedstawiono sposób werbowania dziewcząt do nierządu, opisując zdarzenie i okoliczności wskazujące na działanie handlarza dziewczętami, który pojawił się w miejscowości Olpuch na Pomorzu, w celu poszukiwania służącej w wieku od 16 do 18 lat. Ten mężczyzna „elegancko ubrany”, „po krótkiej rozmowie

⁵² Bluszcz 13, 28 marca 1925 r., s. 283-284.

⁵³ Ilustrowany Wielkopoleń 4, 6-10 grudnia 1924 r., s. 1.

⁵⁴ Ilustrowany Wielkopoleń 3, 6 stycznia 1925 r., s. 4.

⁵⁵ Kobieta Współczesna 4, 25 stycznia 1931 r.

⁵⁶ Kobieta Współczesna. Ilustrowany Tygodnik Społeczno-Literacki 9, 26 lutego 1933 r., s. 164-165.

⁵⁷ Dziennik Poranny 124, 30 lipca 1935 r., s. 3.

⁵⁸ K. Krotoski, Precz z nierządem, Ilustrowany Wielkopoleń 4, 6-10 grudnia 1924 r., s. 1.

⁵⁹ M. Holder-Eggerowa, Bez obłudy, Bluszcz 13, 28 marca 1925 r., s. 283-284.

⁶⁰ Białe niewolnice, s. 4.

zawarł umowę z 17-letnią córką Z., która miała za służbę otrzymywać 25 złotych miesięcznie⁶¹, w drodze do miejsca przyszłej pracy dziewczyny

stanęli pod Zbiewem, w leśnictwie Nowy Cis, mężczyzna pod pozorem skrócenia drogi, wyprowadził dziewczynę z szosy do lasu, poczem rzucił się na nią, usiłując ją skrępować. Dziewczynie udało się jednak wyrwać z rąk napastnika i zbiec do pobliskiej leśniczówki⁶².

Zawiadamiano o międzynarodowych organizacjach mających na celu handel żywym towarem, jak w tekście „Handel żywym towarem kwitnie w Niemczech”:

Policja ujęła pośrednika w osobie niejakiego Argenda i zabrała całą jego korespondencję. Z korespondencji wynikało, że miał on współników we wszystkich większych miastach Europy (...) ⁶³.

Donoszono o schwytaniu handlarza ludźmi, co potwierdza tekst publicystyczny – „Aresztowanie handlarza żywym towarem. Budapeszt, 23.9.”, w którym przedstawiono sposób werbowania kobiet do domu publicznego za pomocą ogłoszenia prasowego mającego w treści następującą informację:

dyrektor pierwszorzędnego hotelu w Kailo i teatru warieté poszukuje wielkiej ilości dobrze prezentujących się młodych kelnerek, artystek, statystek teatralnych, pokojowych i t.p.⁶⁴;

oraz sposób ujęcia handlarza na skutek przeprowadzonego śledztwa przez policję budapesztańską⁶⁵, która po odpowiedzi z angielskiego konsulatu na temat swego obywatela „aresztowała tajemniczego pana i odstawiła poza granice Węgier”⁶⁶.

W ramach wspierania walki z handlem ludźmi pisma wychodzące w Polsce podawały do publicznej wiadomości informacje na temat działań instytucji o charakterze międzypaństwowym, np. Ligi Narodów (m.in. artykuł Aliny Trusiewiczowej „Liga Narodów w walce z handlem kobietami i dziećmi”⁶⁷) czy państwowych, np. policji kobiecej (m.in. w artykule „Pogrom stręczycieli do nierządu”⁶⁸), jak też społecznych: np. misji dworcowych

⁶¹ Handlarze żywym towarem grasują na Pomorzu. Porwanie dziewczyny na Kaszubach, Kurier Poznański 113, 11 marca 1934 r., s. 9.

⁶² Kurier Poznański 113, 11 marca 1934 r., s. 9.

⁶³ Ilustrowany Wielkopoleńca 39, 8 kwietnia 1925 r., s. 4.

⁶⁴ Aresztowanie handlarza żywym towarem, Gazeta Międzychodzka 113, 29 września 1925 r., s. 2.

⁶⁵ Forma zgodna z zapisem w Gazecie Międzychodzkiej. Zob. Gazeta Międzychodzka 113, 29 września 1925 r., s. 2.

⁶⁶ Aresztowanie handlarza żywym towarem, ibidem, s. 3.

⁶⁷ Kobieta Współczesna 38, 21 września 1930 r.

⁶⁸ Tajny Detektyw. Ilustrowany tygodnik kryminalno-sądowy 36, 4 września 1932 r., s. 12.

(m.in. artykuł Haliny Siemieńskiej „Wysiłki Polski w walce z handlem żywym towarem w kraju i zagranicą”⁶⁹). Przekazywały wnioski z obrad kongresów, np. VIII Międzynarodowego Kongresu Komitetów Walki z Handlem Żywym Towarem⁷⁰, IX Międzynarodowego Kongresu Walki z Handlem Kobietaми i Dziećmi⁷¹, informowały o zmianach w Kodeksie karnym (nowy kodeks⁷²), o rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej o karach za handel kobietami i dziećmi⁷³. Relacjonowały, niemalże z dokładnością co do dnia, działania powoływanych do walki z handlem ludźmi oddziałów policji, misji dworcowych. Publikowały wypowiedzi osób tworzących nowe struktury służby dbające o porządek publiczny, w których były przedstawione zadania, cele organizacji i sprawozdania z dotychczasowej działalności na rzecz walki z nierządem i handlarzami żywym towarem, co przede wszystkim potwierdza opublikowane w „Gazecie Policijnej” w formie artykułu „O policji kobiecej w zastosowaniu do walki z nierządem”⁷⁴ sprawozdanie z działalności policji kobiecej i przedstawienie działań skutkujących powstaniem tego oddziału policji Stanisławy Filipiny Paleolog, Komendanta Policji Państwowej.

Obszar działań na rzecz walki z handlem żywym towarem, obok prężnie działającej prasy, począł wypełniać film, który został dostrzeżony i uwzględniony przez instytucje międzynarodowe jako narzędzie pełnienia funkcji propagandowo-oświatowych (zob. poniżej wymieniony nakaz Sekcji Ligi Narodów). Na terenie II RP przykładowo przedstawiciele Walnego Zjazdu Oddziałów prowincjonalnych Komitetu oraz delegatek misji dworcowych z całej Polski, obradując w 1929 r., toczyli dyskusje na temat użycia kinematografu jako środka propagandy w walce z handlem żywym towarem. W obszernym sprawozdaniu, opublikowanym w „Kobiecie Współczesnej” w 1930 r., Halina Siemieńska zanotowała, że

Polski Komitet zajął w tej sprawie nie tylko wyraźne, ale i czynne stanowisko. W październiku ub. r. pod egidą Komitetu był wyświetlany film „Szlakiem Hańby” – film ten był zrealizowany wyłącznie w celach propagandowych i zasługi jego okazały się istotnie duże⁷⁵.

⁶⁹ Kobieta Współczesna 40, 5 października 1930 r.

⁷⁰ Warszawa, 27 lipca 1930 r., VIII Międzynarodowy Kongres Komitetów Zwalczenia Handlu Kobietaми i Dziećmi, Kobieta Współczesna 31, 3 sierpnia 1930 r.

⁷¹ H. Siemieńska, IX Międzynarodowy Kongres Komitetów Walki z Handlem Kobietaми i Dziećmi, Kobieta Współczesna 28, 10 września 1933 r., s. 554.

⁷² G. Szmurłowa, Nowy Kodeks Karny, Kobieta Współczesna 31, 3 października 1932 r.

⁷³ H., Pożądana ustawa, Kobieta Współczesna 28, 9 października 1927 r.

⁷⁴ Na Posterunku 30, 28 lipca 1928 r., s. (1-2), 465-466.

⁷⁵ H. Siemieńska, Wysiłki Polski w walce z handlem żywym towarem w kraju i zagranicą, Kobieta Współczesna, 40, 5 października 1930 r.

FILM WOBEC HANDLU LUDŹMI

Film jako nowe medium nie miał raczej być nośnikiem pamięci⁷⁶. Jednakże badaczowi wolno uznać za źródło historyczne wszystkie obiekty, z których czerpie wiedzę o przeszłości (za J. Topolskim, G. Labudą), co pozwala na traktowanie filmu niemego i filmu dźwiękowego jako źródeł bezpośrednich⁷⁷.

Sami twórcy tego medium (z czasem) przekonali się do możliwości odtwarzania przez zapis na taśmie filmowej świata sobie współczesnego i przeszłego. W 1908 r. jeden z francuskich teatralnych krytyków powiedział, że

film ma zdolność do odtwarzania współczesnego świata, ale również „do animowania przeszłości, rekonstruowania wielkich wydarzeń historii poprzez grę aktorów i przywoływania atmosfery dawnej epoki”⁷⁸.

David W. Griffith, z kolei, w 1915 r. był zdania, że

największym osiągnięciem ruchomych obrazów jest „podejmowanie historycznych tematów”⁷⁹.

W kontekście walki z handlem żywym towarem, film w latach 1918-1939 mógł silnie oddziaływać poprzez obraz (a później i dźwięk⁸⁰) na wszystkie kobiety (szczególnie o niskim poziomie wykształcenia), stanowić dobry materiał propagandowy, oświatowy zarówno dla specjalistów, jak i całego społeczeństwa⁸¹. Kina na terenie Polski (np. w Warszawie, Piotrkowie, Białymstoku, Częstochowie, Stanisławowie, Włocławku⁸²) prezentowały, na skutek porozumienia z Polskim Komitetem Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, filmy

⁷⁶ Magdalena Saryusz-Wolska stwierdziła, że „Założenie, jakoby film był skutecznym nośnikiem pamięci, jest raczej intuicyjną tezą niż naukowo uzasadnionym stanowiskiem”. Zob. M. Saryusz-Wolska, Przekazy pamięci, [w:] A. Gwóźdź (red.), Pogranicza audiowizualności. Parateksty kina, telewizji i nowych mediów, Kraków 2010, s. 351.

⁷⁷ Według Marcellego Handelsmana można podzielić źródła na bezpośrednie i pośrednie. Do źródeł bezpośrednich zaliczył „zachowane ślady bezpośrednie istnienia i działania człowieka w przeszłości”. Zob. G. Labuda, Próba nowej systematyki, s. 23.

⁷⁸ T. Nicolas (red.), *Cinemas of Mind*, Cambridge 2002, s. 15, za: R.A. Rodenstone, *Zobaczyć przeszłość*, [w:] E. Domańska (red.), *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*. Antologia, Poznań 2010, s. 320.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Zob. np. S. Zagrodziński, *Stanowisko kinematografii wobec filmu dźwiękowego*, *Kino dla Wszystkich* 5 (108), 1 marca 1930 r., s. 1-2.

⁸¹ Zważywszy na fakt, że wśród ludzi powyżej dziesiątego roku życia na terenie II RP było ok. 33% analfabetów, co wykazał pierwszy spis powszechny z 1921 r., pojawienie się filmu otwierało możliwości przekazu treści propagandowych dla Komitetu i jego oddziałów. Zob. nt. analfabetyzmu: A. Czubiński, *Historia Polski 1864-2001*, Wrocław 2002, s. 131, J. Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973, s. 156.

⁸² Pismo z 20 grudnia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, *Propaganda akcji walki z nierządem*.

naukowe, takie jak „Na szczytach świata”⁸³, oraz inne filmy zawierające treści propagandowe na rzecz walki z handlem żywym towarem⁸⁴. Wyświetlanie filmów na terenie Polski, takich jak dla przykładu: „Białe niewolnice”⁸⁵, „Szajka handlarzy żywym towarem”⁸⁶, „Tragedia ulicznych”⁸⁷, „Dziewczęta pod kontrolą”, „Krzyżowa droga białych niewolnic”⁸⁸, stanowiło wypełnienie jednego z zaleceń Sekcji Komisji Doradczej przy Lidze Narodów. Sekcja przy Lidze Narodów zalecała

wszystkim państwom, które przystąpiły do Międzynarodowej Konwencji Handlu Kobietami i Dziećmi, szerzenie propagandy filmowej, jako najskuteczniejszej i najdostępniejszej, gdy chodzi o zainteresowanie społeczeństwa⁸⁹.

Filmy propagandowe, zgodnie z zaleceniem Ligi Narodów, prezentowało również w swoim kinie Polskie Towarzystwo Eugeniczne. Przykładowo w styczniu 1926 r. zaprezentowało obraz „Strzeżcie się kobiety!”, który odtworzał tragiczne „położenie kobiety, która się dostała w ręce zbrodniczych handlarzy żywym towarem”⁹⁰.

Projekcja filmów propagandowych niekiedy była poprzedzona krótkimi odczytami, wystąpieniami przedstawicieli przede wszystkim Komitetu, tak jak to było w przypadku wyświetlenia w sali kinematografu „Uranja” Polskiego Komitetu Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi przy Krakowskim Przedmieściu 66 8 marca 1926 r. filmu „Strzeżcie się kobiety!”. Z kolei wyświetlenie w biurze kinematograficznym „Fortuna” przy Marszałkowskiej 95 filmu „Dziewczęta pod kontrolą” było poprzedzone „obrazami ruchomymi z działalności Misji Dworcowych oraz krótkim przemówieniem”⁹¹. Do niektórych filmów (np. do filmu „Białe niewolnice”) na wniosek Komitetu „dorabiano wstępne zdjęcia”⁹², by projekcje w pełni realizowały założenia walki z handlem żywym towarem. W zapowiedziach wybranych, propagandowych

⁸³ Pismo z 20 stycznia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁴ Podział filmów na naukowe i zawierające treści propagandowe za dokumentami zgromadzonymi: AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁵ Pismo z 20 grudnia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁶ Pismo do Wydziału Finansowo-Podatkowego Magistratu m.st. Warszawy, AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁷ Pismo z 23 sierpnia 1927 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁸ Pismo z 20 września 1927 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁸⁹ Pismo do Departamentu Ceł Ministerstwa Skarbu z r. 1927, AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁹⁰ Pismo z 15 stycznia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁹¹ Pismo z 16 listopada 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

⁹² Pismo z 20 grudnia 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nieładem.

filmów zaznaczano dopuszczalny wiek osób mogących je obejrzeć, pisząc np. „ze względu na treść filmu, pokaz powyższy nie nadaje się dla młodzieży poniżej 18 lat”⁹³.

Obrazy filmowe pełniące role propagandowo-oświatowe, popularyzowane przede wszystkim przez Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi, miały za zadanie ostrzegać przed nierozważnym wchodzeniem w kontakty z handlarzami żywym towarem. Zagadnienia związane z handlem ludźmi (jako procederem o charakterze ogólnoświatowym) prezentowały również filmy fabularne, które miały szansę (z racji założenia o masowości odbioru tego rodzaju sztuki) dotrzeć do szerszego grona odbiorców.

Kino lat 1918-1939 podejmowało tematy różne – od lekkich, obyczajowych wątków rodem z literatury kobiecej (przesyconych romantycznością), poprzez motywy narodowe, a nawet psychologiczne⁹⁴, po tematy trudne, do których można zaliczyć: handel ludźmi, prostytutkę, gwałty. W polskich kinowych salach pojawiały się obrazy polskich reżyserów oparte na scenariuszach „pisanych życiem”, stanowiących adaptację powieści. Do filmów, wpisujących się w walkę z handlem kobietami i dziećmi, i tym samym wskazujących na zrozumienie potrzeby podejmowania w filmach współczesnych problemów społecznych, można zaliczyć następujące tytuły: „Szlakiem hańby” z r. 1929 w reżyserii Mieczysława Krawicza, Alfreda Niemirskiego, „Uwiedziona” (Białe niewolnice) z r. 1931 w reżyserii Michała Waszyńskiego, „Prokurator Alicja Horn” z 1933 r. w reżyserii Michała Waszyńskiego i Marty Flantz, „Skłamałam” z 1937 r. w reżyserii Mieczysława Krawicza, „Kobiety nad przepaścią” z 1938 r. w reżyserii Michała Waszyńskiego i Emila Chaberskiego. Pierwszy z wymienionych filmów, czyli „Szlakiem hańby”, został uznany przez krytyków i recenzentów za wartościowy film propagandowy. Recenzent, wychodząc z założenia, „że najskuteczniejszym narzędziem propagandy jest kino”⁹⁵, dostrzegł walory tego obrazu. Zauważył, że w filmie

umiano powiązać cele społeczne z kryteriami czystego artysty. Reżyserja (A. Niemirski i A. Krawicz) potrafiła tchnąć w zespół artystów święty ogień zapału i nastroić film na wysoki diapazon (...)⁹⁶.

⁹³ Pismo z 22 lutego 1926 r., AAN, MOS, sygn. 241, Propaganda akcji walki z nierządem.

⁹⁴ Obok filmów, mających oddziaływać pozytywnie na działania i sposoby funkcjonowania społecznego, niektóre przedsiębiorstwa kinematograficzne wystawiały „filmy zagrażające bezpieczeństwu publicznemu a mianowicie sceny oddziałujące ujemnie i gorszące wyobraźnię”, co znalazło odzwierciedlenie w piśmie do Wojewody z dn. 20 lutego 1920 r., APP, Starostwo powiatowe Środa, sygn. 542, Policja przyzwoitości i zwalczanie nierządu.

⁹⁵ A.K., Nędznie gwiazdy wdeptane w błoto, s. 10.

⁹⁶ Ibidem, s. 11.

Na końcu recenzji dodał, że

„Szlakiem hańby” – to nie tylko ciekawy przyczynek dokumentalny do walki z niecznym procederem, nietylko doniosły czyn społeczny, ale i dzieło sztuki, sięgające, w swym zuchwałym realizmie, wyżyn prawdziwego artyzmu⁹⁷.

Poszczególne filmy, przemawiając obrazem, dźwiękiem, fabułą opartą na wątkach miłosnych, wplatały informacje na temat funkcjonowania handlarzy żywym towarem, ich sposobów werbowania dziewcząt, młodych kobiet, samej maszyny handlu ludźmi itp. Dla przykładu, filmy „Szlakiem hańby” (niemy film) z 1929 r. oraz „Kobiety nad przepaścią” z 1938 r. ukazały istotę handlu żywym towarem. Oba filmy miały związek z powieścią Antoniego Marczyńskiego – pierwszy korzystał z pomysłu autora powieści „W szponach handlarzy kobietami”, drugi oparł scenariusz na tej powieści. Ekranizacja przedstawia szajkę handlarzy żywym towarem, którzy wywożą za morze (do Brazylii) młode kobiety z dobrych domów i biedne, osierocone dziewczęta, które żywią nadzieję kariery (pierwsze), godnego życia, bez znamion ciężkiej pracy i poniżenia (drugie). Z kolei w „Skłamałam” z 1937 r. w fabule filmu zostały wyeksponowane mechanizmy (takie jak: podryw w kawiarni w Łodzi samotnej małomiasteczkowej, nieznającej miasta dziewczyny, uwiedzenie, nakłonienie do „dobrej, łatwej” pracy), zasady rządzące funkcjonowaniem domów publicznych, domów schadzek dla elity w Polsce (salon u hrabiny Wenickiej) i oddawania wymiarowi sprawiedliwości sutenerów (Karol Borowicz, hrabina Wenicka).

Nie podając prawdziwych nazwisk oprawców i ich ofiar, pozostawiali reżyserzy, scenarzyści miejsce do refleksji nad swoimi wyborami (odbiorców), decyzjami podejmowanymi pod wpływem obcych, miłych, szarmanckich ludzi. Do rzadkości należały słowa wprowadzenia, w których sugerowano główny temat obrazu: handlu kobietami, jak to uczyniono w pierwszych minutach filmu „Kobiety nad przepaścią” przez zastosowanie napisu: „Film ten pokazuje, jak ostrożne muszą być dziewczęta wyjeżdżające do obcych krajów. Mogą doświadczyć tam okropnego losu bez możliwości wołania o pomoc”⁹⁸.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Druga minuta filmu „Kobiety nad przepaścią”.

PODSUMOWANIE

Polska prasa i kinematografia okresu dwudziestolecia międzywojennego zajęły stanowisko wobec handlu żywym towarem. W znacznej większości przystąpiły do walki z tym zjawiskiem poprzez stosowanie środków propagandowych, wykorzystując elementy oświaty, historii, kryminologii, prawa itp. Masowość czasopiśmiennictwa stanowiła pewnego rodzaju gwarant, że informacje na temat niebezpieczeństwa grożącego kobietom i dzieciom ze strony handlarzy żywym towarem będą docierały do ich potencjalnych ofiar. Z kolei przekazywanie szczegółowych informacji na temat porwań z ulicy dziewcząt nieletnich (uliczny kidnaping⁹⁹) i wywożenia ich do zagranicznych domów publicznych na łamach prasy miało za zadanie ostrzegać zarówno osoby nieletnie i ich rodziców. Wywiady z ofiarami, ich zeznania stanowiły przede wszystkim napomnienia i ostrzeżenia. Tę część informacyjno-oświatową w prasie uzupełniały opisy ujęć poszczególnych przestępców podawanych z imienia i nazwiska, a nawet z załącznikiem w postaci zdjęcia handlarzy żywym towarem¹⁰⁰.

Film jako narzędzie propagandowe miał, odwołując się do doświadczeń cudzych, wzbudzać refleksyjność, ostrożność w kontaktach międzyludzkich. Działanie (podświadome) kadrami filmowymi, światłem, a później i dźwiękiem na odbiorcę, z założenia uczyło wydawania właściwych ocen zachowania handlarzy i ich ofiar. W II RP wykorzystywano obrazy do uświadamiania społeczeństwa w kwestii niebezpieczeństwa ze strony zorganizowanych grup przestępczych czy rodzin sutenerskich parających się handlem żywym towarem. Utrwalenie za pomocą filmu obrazów stanowiących odbicie rzeczywistości można uznać za przyczynek do dokumentacji handlu żywym towarem.

Brak danych statystycznych, badań opinii publicznej w okresie dwudziestolecia międzywojennego, nie pozwala stwierdzić mierzalnego wpływu tych dwóch mediów na walkę z handlem ludźmi. Można jedynie stwierdzić, opierając się na zestawieniach materiałów propagandowych sporządzonych przez Komitet (zob. AAN), że broszury, prasa, filmy itp., docierały do różnych grup społecznych. Działania Komitetu, Towarzystwa Eugenicznego i innych towa-

⁹⁹ M. Piątkowska, *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce*. Grandesy. Kasiarze. Brylanty, Warszawa 2012, s. 343.

¹⁰⁰ Genzlerowa!, *Tajny Detektyw* 15, 10 kwietnia 1932 r., s. 5; *Ostrzegamy!*, *Tajny Detektyw* 39, 25 października 1932 r., s. 4-6; St.P., „Dyrektor” handlarzem żywym towarem, *Tajny Detektyw* 40, 2 października 1932 r., s. 12.

rzystw, z wykorzystaniem filmów, odczytów, pogadarek, ulotek, plakatów miały na celu dotarcie z informacjami nt. stosowanych sposobów werbowania niewinnych kobiet i dziewcząt do pracy (a faktycznie z przeznaczeniem do pracy w domach publicznych), o pomocy prawnej, materialnej dla poszkodowanych znajdujących w rękach handlarzy. Zakończone happy endem filmy fabularne (np. „Kobiety nad przepaścią”, „Skłamałam”) czy doniesienia prasowe o akcjach kończących się ujęciem handlarzy, sprzyjały społecznej akceptacji metod stosowanych przez policję, w tym policję kobiecą. Z kolei funkcjonowanie urzędów emigracyjnych, placówek dyplomatycznych za granicami Polski wzbudzało zaufanie do tych instytucji.

Jak można wnosić z materiałów źródłowych (artykuły, informacje prasowe, filmy, zapisy archiwalne), na terenie Europy, w tym II RP, zostały wprowadzone nowe sposoby reagowania na przemoc wobec kobiet i dzieci, które stawały się ofiarami cudzych interesów o charakterze międzynarodowym. Tradycyjne metody – śledztwa, dochodzenia itp. – zostały uzupełnione przez środki medialne, które miały za zadanie uświadamiać społeczeństwo, stanowić werbalno-wizualną obronę, ostrzeżenie przed niegodziwością i zhańbieniem, na co przede wszystkim kładły nacisk Liga Narodów czy Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi.

Renata Suchenek

PRESS AND FILM OF THE SECOND POLISH REPUBLIC ON THE SUBJECT OF WHITE FEMALE SLAVE TRADE

Summary

This article presents, from a historical perspective, the role that the press and film played in the fight against slave trade in 2nd Republic of Poland, in the years 1918-1939. Source material for the paper had been obtained from state archives (the Archive of New Acts in Warsaw, the State Archive in Poznań) and the Archdiocesan Archive in Poznań, as well as excerpted from magazines and films from the period. Articles and press statements which provided information on human trafficking, human traffickers, socio-political countermeasures employed in Europe and in Poland conveyed the image of Polish involvement in the fight against human trafficking, the victims of which were Polish women. Films (scientific, feature films) were the means of propaganda in the fight against human trafficking, the main goal of which was mostly raising public awareness

Bibliografia

- Bańko M. (red.), *Inny słownik języka polskiego*, 1, Warszawa 2000.
- Czubiński A., *Historia Polski 1864-2001*, Wrocław 2002.
- Gołdyn P., *Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytutką w Polsce (1918-1939)*, Kalisz 2013.
- Grata P., *Walka z nierządem w polityce państwa polskiego w latach 1918-1939*, [w:] M. Rodak (red.), *Metamorfozy Społeczne*, 6, Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa 2013, s. 253-274.
- Labuda G., *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych z Posłowiem*, Poznań 2010.
- Macko J., *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografia ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp W. Chodźko, Warszawa 1927.
- Piątkowska M., *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce. Grandesy. Kasiarze. Brylanty*, Warszawa 2012.
- Prasa [online]. W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego* [dostęp: 2015-04-11]. Dostępny w Internecie: <<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/prasa>>.
- Rodenstone R.A., *Zobaczyć przeszłość*, [w:] E. Domańska (red.), *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*. Antologia, Poznań 2010, s. 319-350.
- Saryusz-Wolska M., *Prateksty pamięci*, [w:] A. Gwóźdź (red.), *Pogranicza audio-wizualności. Parateksty kina, telewizji i nowych mediów*, Kraków 2010, s. 351-365.
- Siemieńska H., *Stan walki z nierządem*, Warszawa 1933.
- Suchenek R., *Nierząd w województwie poznańskim w latach 1918-1939*, Poznań 2013.
- Topolski J., *Korzystanie ze źródeł literackich w badaniu historycznym*, [w:] Z. Stefanowska, J. Sławiński (red.), *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, Warszawa 1978, s. 7-30.
- Wróblewski A., *O prostytutce i handlu kobietami*, Warszawa 1909.
- Wrzosek W., *Historyczne powody wyróżnionej roli bezpośredniego świadka w poznaniu i badaniu historycznym (i pamięci zbiorowej)*, [w:] J. Pisulińska, P. Sieręga, L. Zaskilniak (red.), *Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, Rzeszów 2008, s. 17-24.
- Zagodziński S., *Stanowisko kinematografii wobec filmu dźwiękowego*, *Kino dla Wszystkich* 5 (108), 1 marca 1930 r., s. 1-2.
- Żarnowski J., *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973.

Źródła

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych (AAN)

- Ministerstwo Opieki Społecznej w Warszawie (MOS)
 - sygn. 186, Rehabilitacja prostytutek. Ankieta Ligi Narodów 1935.
 - sygn. 201, Współpraca polskich placówek dyplomatycznych zagranicą w sprawie poszukiwań handlarzy żywym towarem. Korespondencja 1926, 1933.
 - sygn. 241, Propaganda akcji walki z nierządem (wystawy, odczyty, filmy, wydawnictwa). Wykaz korespondencji 1925-1929).

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

- sygn. OA-X-661, Akta misji dworcowej.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

- Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu
 - sygn. 10910, Wydział Pracy i Opieki Społecznej 1937-1939.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

- Starostwo powiatowe Środa
 - sygn. 542, Policja przyzwoitości i zwalczanie nierządu.

Archiwum Państwowe w Toruniu

- Akta miasta Golubia, sygn. 553
 - Zwalczanie bezrobocia; pomoc socjalna; prace sezonowe – okólniki zarządzenia 1927-1934.

Źródła opublikowane

Nożowcy, prostytutcy i rząd carski, Warszawa, maj 1905 [online]. Polona [dostęp: 2013-12-30]. Dostępny w Internecie: <polona.pl/item/4315672/0/>.

Czasopisma:

Bluszcz
Dziennik Poranny
Gazeta Międzychodzka
Ilustrowany Wielkopolanin
Kino dla Wszystkich
Kobieta Współczesna
Kurier Poznański
Na Posterunku
Tajny Detektyw

Wykaz aktów prawnych:

- Oświadczenie Rządowe z dn. 8 września 1922 r. w przedmiocie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Międzynarodowego Porozumienia z dn. 18 maja 1904 roku i do Międzynarodowej Konwencji z dn. 4 maja 1910 roku, podpisanych w Paryżu, dotyczących zwalczania handlu żywym towarem, Dz. U. 1922, nr 87, poz. 783.
- Ustawa z dnia 13 lutego 1924 r. w przedmiocie ratyfikacji konwencji międzynarodowej, dotyczącej zwalczania handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1924, nr 20, poz. 211.
- Międzynarodowa Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisana w Genewie dn. 30 września 1921 r., Dz. U. 1925, nr 125, poz. 893.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 4 sierpnia 1926 r. w sprawie ratyfikacji przez Francję przystąpienia do Konwencji Międzynarodowej o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1926 nr 84, poz. 476.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 11 października 1926 r. w sprawie przystąpienia Finlandji do Konwencji Międzynarodowej o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1926, nr 106, poz. 627.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 2 sierpnia 1929 r. w sprawie przystąpienia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców do międzynarodowej konwencji o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1929 nr 66, poz. 514.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 11 lutego 1930 r. w sprawie przystąpienia Luxemburgu do Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1930, nr 21, poz. 184.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 4 sierpnia 1930 r. w sprawie przystąpienia Syrii i Libanu do międzynarodowej konwencji o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, podpisanej w Genewie dnia 30 września 1921 r., Dz. U. 1930, nr 58, poz. 472.
- Konwencja międzynarodowa dotycząca zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi, podpisana w Genewie dnia 11 października 1933 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 1937 r.), Dz. U. 1938, nr 7, poz. 37.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 9 kwietnia 1948 r. w sprawie przystąpienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich do Konwencji z dnia 30 września 1921 r. o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi oraz do Konwencji z dnia 11 października 1933 r. dotyczącej zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi, Dz. U. 1948, nr 40, poz. 296.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 15 kwietnia 1955 r. w sprawie przystąpienia Filipin do konwencji z dnia 30 września 1921 r. o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi oraz do konwencji z dnia 11 października 1933 r. dotyczącej zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi, zmienionych protokołem z dnia 12 listopada 1947 r., Dz. U. 1955, nr 17, poz. 104.

